

अध्याय : दुई

पूर्वकार्यको समीक्षा तथा धारणात्मक संरचना

२.१ पूर्वकार्यको समीक्षा

अनुसन्धान गर्ने क्रममा आफूभन्दा अगाडि सम्पन्न भएको अध्ययन अनुसन्धानहरूको व्यवस्थित र क्रमबद्ध रूपले समीक्षा गर्ने कार्य नै पूर्वकार्यको समीक्षा हो । यसै क्रममा शिक्षा शास्त्र संकाय अन्तर्गत शैलीवैज्ञानिक अध्ययन निरन्तर रूपमा भए तापनि अन्य क्षेत्रको तुलनामा भन्दा कम भएको पाइन्छ । यहाँ उल्लेखित शोध शीर्षकसँग सम्बन्धित भई यस अघि गरिएका केही शोध अनुसन्धानका शीर्षक उद्देश्य र निष्कर्षहरूलाई निम्नानुसारले प्रस्तुत गरिएको छ :

अधिकारी (२०६६) द्वारा नेपाली शिक्षा विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय जनता बहुमुखी क्याम्पस इटहरी, सुनसरी अन्तर्गत 'मलाया एक्सप्रेस' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गरिएको पाइन्छ । उक्त अनुसन्धानका उद्देश्यहरू (क) कथानकका आधारमा 'मलाया एक्सप्रेस' उपन्यासको विश्लेषण गर्नु (ख) चरित्रका आधारमा 'मलाया एक्सप्रेस' उपन्यासको विश्लेषण गर्नु (ग) चयनका आधारमा 'मलाया एक्सप्रेस' उपन्यासको विश्लेषण गर्नु (घ) विचलन र समानान्तरताका आधारमा 'मलाया एक्सप्रेस' उपन्यासको विश्लेषण गर्नु रहेका छन् । उक्त शोध कार्यमा पुस्तकालयीय विधिलाई प्रमुख विधिका रूपमा चयन गरी आवश्यक व्याख्या, विश्लेषणात्मक पद्धतिमा आधारित रहेको कुरा अध्ययनकर्ता अधिकारीले उल्लेख गरेकी छिन् । 'मलाया एक्सप्रेस' उपन्यासमा नेपाली समाजमा अहिले भइरहेको एक्सप्रेस गतिको विदेश पलायन हुने प्रवृत्ति गाँसबाँस र कपासका लागि ह्वार-ह्वार विदेशिने, विदेशमा अनेक दुःख, पीडा भोग्नुपर्ने र कतिपय व्यक्तिहरू बन्द बाकसमा कोचिएर फर्कनु परेको विवशतालाई यस उपन्यासले देखाएकोले गर्दा शीर्षक सार्थक रहेको निष्कर्ष निकालेकी छिन् । यसका साथै द्वन्द्वकालीन समयमा समाज परिवर्तन गर्नेका लागि समानता र स्वतन्त्र प्रप्तिका लागि नयाँ नेपाल बनाउने लक्ष्यका साथ कोही बाध्यताले र कोही पढ्दा पढ्दै लहैलहैमा अज्ञानताका कारण तमाम युवाहरूले युद्ध लडे पनि पछि जागिर नपाएर के खाने के गर्ने भन्ने ठेगाना नहुँदा कुनै न कुनै देशमा एक्सप्रेस गतिमा विदेश पलायन हुनु

परेको कुरालाई जोड दिएको विम्ब प्रतीकहरुको प्रयोग, पर्यायवाची शब्दको चयन, निजी भाषाको चयन गरिएको कारण उपन्यास उत्कृष्ट बनेको निष्कर्ष निकालिएको छ (अधिकारी २०६६:८३) ।

पन्थी (२०६२) द्वारा नेपाली शिक्षा विभाग, कीर्तिपुरबाट 'बसाँइ' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गरिएको पाइन्छ । यस अध्ययनको उद्देश्यहरुमा (क) 'बसाँइ' उपन्यासको कथानकको विश्लेषण गर्नु (ख) पात्रहरुको शैलीवैज्ञानिक आधारमा वर्गीकरण र विश्लेषण गर्नु (ग) चयन र विचलन र समानान्तरताका आधारमा उक्त उपन्यासको भाषिक विश्लेषण गर्नु रहेको छ । उक्त अनुसन्धानमा पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गर्नुका साथै विश्लेषणात्मक शोध विधिको प्रयोग गरिएको छ । उक्त शोध रेखिय ढाँचाको प्रयोग सामाजिक यथार्थवादी उपन्यास आदर्शवादी यथार्थतिर ढल्केको, पलायनमुखी प्रवृत्तिलाई प्रत्यय, तद्भव र आगन्तुक शब्दको समुचित प्रयोग, अग्रभूमि निर्माणको सफल प्रयोग गरिएको, कथानक आदि, मध्य र अन्त्यको क्रममा सिलसिलाबद्ध रहेको निष्कर्ष प्रस्तुत गरेकी छिन् ।

भट्टराई (२०६७) द्वारा नेपाली भाषा शिक्षा विभाग सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर मोरङ अन्तर्गत 'प्रेतकल्प' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गरेको देखिन्छ । उक्त अध्ययनका उद्देश्यहरुमा (क) कथानकका आधारमा 'प्रेतकल्प' उपन्यासको विश्लेषण गर्नु, (ख) चरित्रका आधारमा उक्त उपन्यासको विश्लेषण गर्नु, (ग) चयनका आधारमा उक्त उपन्यासको विश्लेषण गर्नु र (घ) विचलन र समानान्तरताका आधारमा उक्त उपन्यासको विश्लेषण गर्नु रहेका छन् । उक्त शोधमा पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरी आवश्यकता अनुसार विज्ञहरुको सुझावलाई समेत आत्मसाथ गरिएको कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

प्रस्तुत 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा भएको कथानकको विकासक्रम प्राचीन रैखिक ढाँचामा रहेको बताएका छन् । उक्त शोधमा राजाकालीन नेपाली समाजको यथार्थ चित्रण जातीय भेदभाव, बालविवाह, विधवा, विरोधी मूल्य र मान्यताले नेपाली समाजमा परेका नकरात्मक प्रभाव वर्गीय द्वन्द्व र महिला मुक्तिलाई महत्वका साथ हेरेको निष्कर्ष निकालेका छन् । पात्र विधानका दृष्टिले थुप्रै मानवीय र मानवेत्तर पात्रको प्रयोग गरिएको र तिनीहरु मध्ये मञ्चीय, स्थिर, वर्गीय, प्रतिकूल सहायक र पुरुष पात्रहरुको बाहुल्यता रहेको, भाषिक

प्रयोगका दृष्टिले उपयुक्त र प्रभावकारी हुनुका साथै विविध विचलन र समानान्तरताका कारण उपन्यास जीवन्त सार्थक र प्रभावकारी रहेको निष्कर्ष निकालेका छन् (भट्टराई २०६७:७२,७४) ।

भुजेल (२०७२) द्वारा नेपाली शिक्षा विभाग जनता बहुमुखी क्याम्पस, इटहरी, सुनसरी अन्तर्गत 'लू' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गरेको पाइन्छ । उक्त अनुसन्धानका उद्देश्यहरु (क) कथानकका आधारमा 'लू' उपन्यासको कथावस्तुको सार उल्लेख गर्नु (ख) शैलीवैज्ञानिक आधारमा 'लू' उपन्यासमा प्रयुक्त पात्रहरुको विश्लेषण गर्नु रहेका छन् । उक्त शोधमा पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गर्नुका साथै विश्लेषणात्मक शोध विधिको प्रयोग गरिएको छ । उक्त शोध पात्रहरुको चरित्र विश्लेषणमा केन्द्रित रहेको भुजेलले उल्लेख गरेकी छिन् ।

प्रस्तुत 'लू' उपन्यास आञ्चलिकताको यथार्थ बोध गराउने, गाउँमा घटिरहने अमानवीय र आपराधिक गतिविधि, भोक र प्रकृतिसँग त्यहाँका मानिसले युगौदेखि गर्नुपरेको सङ्घर्ष, आर्थिक र राजनीतिक स्वार्थको जालो र त्यसै भित्र हुर्किरहेको सुकोमल प्रेम र सामाजिक सद्भावको सन्दर्भ उपन्यासमा प्रस्तुत गरेको उल्लेख गरेकी छिन् । वैशाख, जेठ महिनामा प्रचण्ड गर्मीसँगै तातो हावा चल्ने र तातो हावासँगै आउने 'लू' को प्रकोप तराईका जिल्लाहरुमा व्याप्त रहेको, नेपालको तराई प्रदेशको दक्षिणी सीमावर्ती क्षेत्रको वास्तविक चित्र उतारेको निष्कर्ष निकालेकी छिन् ।

खत्री (२०६९) द्वारा नेपाली भाषा शिक्षा विभाग त्रि.वि. कीर्तिपुर अन्तर्गत रही 'कर्णाली ब्लुज' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन सम्पन्न भएको पाइन्छ । उक्त शोधको उद्देश्यहरुमा (क) 'कर्णाली ब्लुज' उपन्यासको कथानकको विश्लेषण गर्नु (ख) शैलीवैज्ञानिक आधारमा पात्रहरुको वर्गीकरण गर्नु (ग) चयन, विचलन र समानान्तरताका आधारमा भाषिक विश्लेषण गर्नु रहेका छन् । उक्त शोधमा पुस्तकालयीय विधिलाई आधार मानी विश्लेषणात्मक शोध विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

'कर्णाली ब्लुज' उपन्यासको कथानक कर्णाली प्रदेशमा बसोबास गर्ने निम्न तथा मध्यम वर्गका मानिसहरुको जीवन सङ्घर्षलाई देखाइ समाजका यस्ता वर्गले कहिल्यै सुख पाउन नसक्ने हुनाले उपन्यास यथार्थवादी बनेको विभिन्न पात्र सुहाउँदो भाषाको चयन गरी

समाजका अन्धविश्वास अनपढहरुको शिक्षा प्रतिको विचार ग्रामिण क्षेत्रको आर्थिक स्तर आदिलाई यथार्थताको ऐनामा देखाउने कासिस गरिएको छ भन्ने निश्कर्ष निकालेका छन् (खत्री २०६९:७४,७५) ।

ओली (२०७१) द्वारा नेपाली शिक्षा विभाग कनकाई बहुमुखी क्याम्पस सुरुङ्गा, भापा अन्तर्गत 'दृष्टि' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गरिएको पाइन्छ । उक्त अनुसन्धानका उद्देश्यहरु (क) कथावस्तु र पात्रका आधारमा 'दृष्टि' उपन्यासको विश्लेषण गर्नु (ख) चयन विचलन र समानान्तरताका आधारमा 'दृष्टि' उपन्यासको विश्लेषण गर्नु र (ग) शैलीवैज्ञानिक पद्धतिका आधारमा प्रस्तुत कृतिको मूल्याङ्कन गर्नु रहेका छन् । उक्त शोध पुस्तकालीय विधिमा केन्द्रित रहेको छ । साथै आवश्यकता अनुसार विज्ञहरुको सुझाव, लेख रचना आदिलाई समेत सामग्रीका रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

प्रस्तुत 'दृष्टि' उपन्यास सामाजिक यथार्थवादी पृष्ठभूमिमा लेखिएको, समाजको वास्तविक चित्रलाई कलात्मक ढङ्गबाट प्रस्तुत गरिएको, प्रमुख पात्र बाहेक अन्य पात्रहरुको नाम वास्तविक राखिएको रैखिक ढाँचामा कथावस्तु प्रस्तुत गरिएको, विम्ब प्रतीकहरुको प्रयोग पर्यायवाची शब्दको चयन, आगन्तुक, तद्भव, तत्सम शब्दहरुको प्रयोगका कारण उपन्यास उत्कृष्ट बनेको निश्कर्ष निकालिएको छ ।

यसरी विभिन्न समयमा गरिएको विभिन्न कृतिहरुको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनलाई आधार मानेर 'छाउघर' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गरिएको छ । पूर्व कार्यको समीक्षाबाट प्राप्त जानकारी अनुसार विभिन्न समयमा विभिन्न उपन्यासमा शैलीवैज्ञानिक अध्ययन भएको पाइए तापनि राज सरगमद्वारा रचना गरिएको 'छाउघर' उपन्यासमा भने हालसम्म त्यस किसिमको अध्ययन नभएको कुरा पूर्वकार्यको समीक्षाबाट प्रस्ट भएको हुँदा उक्त उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्नु उचित ठानी शोधकार्य गरिएको छ र त्यो नै 'छाउघर' उपन्यासको पहिलो शैलीवैज्ञानिक अध्ययन हो ।

२.२ पूर्वकार्यको उपयोगिता र कार्यान्वयन

प्रस्तुत शोधकार्य 'छाउघर' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन हालसम्म पनि कसैले नगरेको तथ्य पूर्व कार्यको समीक्षाबाट प्राप्त हुन आउछ । माथि उल्लेखित पूर्वकार्यको

समीक्षालाई उपयोगगरी यो शोध सम्पन्न गर्न सहजता प्राप्त भएको छ । प्रस्तुत शीर्षकमा शैली- वैज्ञानिक अध्ययन गर्न मोहनराज शर्माको शैलीविज्ञान, कृष्णप्रसाद आचार्यको साहित्य शास्त्र र नेपाली समालोचना, प्रा.डा. पारसमणि भण्डारी, सहप्रा. डा. रामनाथ ओझा र डोलराज अर्यालको भाषिक अनुसन्धान विधि एवं ममता भुजेलको 'लू' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन, हिरा बहादुर खत्रीको 'कर्णाली ब्लुज' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन, नानीमैया अधिकारीको 'मलाया एक्सप्रेस' उपन्यासको शैली वैज्ञानिक अध्ययन, तीर्थराज भट्टराईको 'प्रेतकल्प' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन, राधिका ओलीको 'दृष्टि' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन, लोकेन्द्र सुवेदीको 'दामिनी भीर' उपन्यास आदिलाई शैलीवैज्ञानिक शोधको आधार मानिएको छ । विभिन्न समयमा गरिएको विभिन्न उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनको पूर्व समीक्षाको अध्ययनबाट देहाय अनुसारको उपयोगिता रहेको छ :

- क) शीर्षक चयनमा सहयोग पुग्ने,
- ख) समस्या कथनमा सहयोग पुग्ने,
- ग) उद्देश्य निर्धारण गर्न सहयोग पुग्ने,
- घ) विधि प्रयोगमा सहयोग,
- ङ) अध्ययनको सैद्धान्तिक धारणा निर्माणका साथै तथ्याङ्क सङ्कलनका आवश्यक स्रोत पहिचान गर्ने आदि कार्यमा सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

राज सरगमद्वारा लिखित 'छाउघर' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन कोही कसैबाट अध्ययन एवं विश्लेषण नगरिएकोले यो प्रथम, मौलिक तथा नितान्त तथा अध्ययन हुने भएकोले यस अध्ययनको उपयोगिता स्वतः सिद्ध हुन्छ । साथै शिक्षक विद्यार्थी तथा अन्य शोधार्थीलाई समेत मार्गदर्शन गर्ने भएकोले उपयोगिता प्रभावकारी देखिन्छ । शैली विश्लेषण गर्न चाहने जो सुकै जिज्ञासुलाई अध्ययन गर्न सहयोग गर्दछ ।

२.३. सैद्धान्तिक/धारणात्मक संरचना

प्रस्तुत शोधकार्य 'छाउघर' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन भएकोले यो अनुसन्धान मोहनराज शर्माको शैलीविज्ञान नामक पुस्तकमा केन्द्रित भई निष्कर्ष

निकालिएको छ । 'छाउघर' उपन्यासको शैली विश्लेषण अध्ययन गर्ने क्रममा विभिन्न शोधार्थीहरूको शोधबाट सैद्धान्तिक/धारणात्मक संरचना निर्माण गरिएको छ । कृष्णप्रसाद आचार्यको साहित्य शास्त्र र नेपाली समालोचना पुस्तक भित्रको शैलीविज्ञान पाठलाई समेत आधार बनाइएको छ ।

२.३.१. कथानकको विकासक्रम:

कुनै पनि घटनासँग कलामूल्यको समिश्रण पछि मात्र कथानकको निर्माण हुन्छ । कलामूल्य अन्तर्गतका अभिप्रेरणा र दृष्टिविन्दुको साथै द्वन्द्व र क्रियाव्यापारको मिश्रण भएपछि मात्र कथानकको निर्माण हुन्छ । शैलीका आधारमा भने कथानक रैसिक र वृत्तकारीय गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । 'छाउघर' उपन्यासको कथानकको विश्लेषण फ्रेटागको पिरामिड अनुसार देखाउन सकिन्छ । फ्रेटागको पिरामिड अनुसार कथानकको विकासलाई पाँच चरणमा देखाउन सकिन्छ :

फ्रेटागको पिरामिडमा प्रस्तुत गरिएका कथानक विकासक्रमका अवस्थालाई निम्नानुसार

चिनाउन सकिन्छ :

२.३.१.१. चिनारी

चिनारीलाई कथानक विकासको पहिलो अवस्था मानिन्छ । यस भागमा कृति भित्र हुने विविध उतारचढावको पूर्व सङ्केत एवम् पात्रहरूले सामना गर्नुपर्ने परिस्थितिको जानकारी हुन्छ ।

२.३.१.२. सङ्घर्ष विकास

कथानक विकासको दोश्रो अवस्थाका रूपमा सङ्घर्ष विकासलाई मानिन्छ । यस चरणमा कृति भित्रका घटना तथा उपघटनाहरू क्रियाशील हुँदै जान्छन् ।

२.३.१.३. चरम

कथानकको विकासक्रमको तेश्रो अवस्थाका रूपमा चरम अवस्थालाई मानिन्छ । यस अवस्थामा पात्रहरूबीच द्वन्द्व पैदा हुने भएकोले पात्रहरू महत्वपूर्ण र गम्भीर निर्णयमा पुग्दछन् ।

२.३.१.४. सङ्घर्षह्रास

यो कथानक विकासको चौथो अवस्था हो । यस चरणमा आइपुगेपछि छरिएको घटना प्रवाहलाई समेट्ने र सँगाल्ने गरिन्छ ।

२.३.१.५. उपसंहार

यो कथानक विकासको अन्तिम चरण हो । यस अवस्थामा आइपुगेपछि पात्रहरू विचमा चलेको सङ्घर्षको अन्त्य हुन्छ साथै पात्रहरूका समस्याको निराकरण हुन्छ ।

२.३.२. चरित्रको विश्लेषण एवम् वर्गीकरण

उपन्यासको बनोटकलामा पात्रले त्यस्तो स्तम्भका रूपमा कार्य गर्छ जसबाट उपन्यासको संरचना तयार हुन्छ । चरित्र भनेको कृतिलाई जीवन्त बनाउने उर्जा हो । 'छाउघर' उपन्यासको चरित्रहरूको वर्गीकरणका आधारहरू निम्न रहनेछन् :

२.३.२.१ लिङ्गका आधारमा

पात्र वा चरित्रहरूको प्राकृतिक वा शारीरिक जात छुट्याउने आधार लिङ्ग हो । नायक, नायिका, सहनायक, सहनायिका, खलनायक, खलनायिका आदि कृतिभिन्न निहित पात्रहरूलाई छुट्याउन सकिन्छ ।

२.३.२.२ कार्यका आधारमा

उपन्यासमा प्रयोग हुने पात्रहरूको भूमिका अनुसार पात्रहरूलाई मुख्य, सहायक, गौण गरी वर्गीकरण गरिएको हुन्छ । उपन्यासमा शुरुवात देखि अन्त्य सम्म प्रमुख भूमिका खेल्ने पात्रलाई सहायक र कम देखापर्ने बीच-बीचमा देखापर्ने र हराउने पात्रलाई गौण पात्रका रूपमा चिनिन्छ ।

२.३.२.३ प्रवृत्तिका आधारमा

प्रवृत्तिका आधारमा पात्रलाई प्रतिकूल र अनुकूल गरी दुई भागमा विभाजन गरिएको छ । नायक, नायिकालाई अनुकूल पात्रका रूपमा लिइन्छ भने खलनायक, खलनायिकालाई प्रतिकूल पात्रका रूपमा लिइन्छ ।

२.३.२.४ स्वभावका आधारमा

कृतिका पात्रहरूलाई गतिशील र गतिहीन गरी २ वर्गमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । देश, काल, परिस्थिति अनुसार स्वभावमा परिवर्तन गर्न सक्ने पात्र गतिशील पात्र हो भने स्वभाव, सिद्धान्त र जीवनहरूलाई परिस्थिति अनुसार परिवर्तन नल्याउने पात्रलाई गतिहीन पात्रका रूपमा लिइन्छ ।

२.३.२.५ जीवन चेतनाका आधारमा

व्यक्तिगत र वर्गीय गरी जीवन चेतनाका आधारमा पात्रहरूलाई दुई भागमा विभाजन गरिएको पाइन्छ । निश्चित सामाजिक भूमिका निर्वाह गरी त्यही वर्गको प्रतिधित्व गर्ने पात्रलाई वर्गीय पात्रको रूपमा लिइन्छ । सामाजिक भूमिका भन्दा नितान्त फरक, निजी स्वभाव वा वैयक्तिकताको प्रतिनिधित्व गर्ने पात्र व्यक्तिगत पात्र हुन् ।

२.३.२.६. आसन्नताका आधारमा

मञ्चीय र नेपथ्य गरी आसन्नताका आधारमा पात्रहरूलाई दुई भागमा वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ । प्रत्यक्ष रूपमा आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्ने पात्र मञ्चीय पात्र हो भने कृतिमा अप्रत्यक्ष भूमिका निर्वाह गर्ने पात्रलाई नेपथ्य पात्रका रूपमा चिनिन्छ ।

२.३.२.७ आबद्धताका आधारमा

आबद्धताका आधारमा उपन्यासका पात्रहरूलाई बद्ध र मुक्त गरी दुई भागमा विभाजन गरिएको पाइन्छ । कथानकसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित भएका आएका पात्रहरू बद्ध पात्र हुन भने प्रत्यक्ष सम्बन्ध नराख्ने पात्रहरू मुक्त पात्र हुन् ।

माथि उल्लेखित आधारमा 'छाउघर' उपन्यासको कथानकमा प्रयुक्त पात्र/चरित्रहरूको वर्गीकरण र विश्लेषण गरिएको छ ।

२.३.३. कृतिका विश्लेषणका शैलीवैज्ञानिक आधार/प्रक्रिया :

शैलीवैज्ञानिक विश्लेषण प्रक्रियाको स्वरूपलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :-

२.३.३.१ साहित्यिक संरचना

प्रत्येक साहित्यिक कृतिको आफ्नो संरचना हुन्छ । संरचना भनेको कुनै वस्तु वा कृतिको बनोट हो साथै साना संरचक घटकहरूको कूल योग हो । साहित्यिक संरचनामा घटकहरूको निम्न लिखित क्रमश्रेणी वा तह पाइन्छ :-

क) बनोट

बनोट वा संरचना कृतिमा पाइने साना घटकहरूको कूल योग हो । जस्तै:- भाग, परिच्छेद, प्रसङ्ग, घटना आदि लघु घटकहरूको कूल योग उपन्यास हो । कृतिका सन्दर्भमा उपयुक्त अङ्क, दृश्य आदि वा भाग, परिच्छेद वा पङ्क्तिहरूको क्रमशः साना घटकहरू हुन र शैलीविज्ञानले यिनै साना घटकहरूको वर्णन विश्लेषण गरेर कृतिको अमूर्त बोटलाई मूर्त पार्ने काम गर्छ । बनोटका तहमा कृति आफ्ना अवयवीगत पूर्णताका साथ देखापर्ने हुँदा यस तहलाई समग्र साहित्यिक प्रभावको तह पनि मानिन्छ (शर्मा, २०४८:९)

ख) बनोट

बनोट बनोटका पर्याधारमा पाइने लघु घटकहरूको आफ्नो कार्य हो र एउटा घटकको अर्को घटकसँग सम्बन्ध पनि हो । यो तह बनोटका विपरित मूर्त हुन्छ । यस तहलाई लघु, सीमित वा खण्डात्मक साहित्यिक प्रभावको तह मानिन्छ । साहित्यिक कृतिमा पाइने अलङ्कार योजना, छन्द विधान, प्रतीक व्यवस्था, बिम्ब विधान, चरित्र कथन, घटना संयोजन, कथानक आदिको वर्णन विश्लेषण शैलीविज्ञानले गर्दछ ।

२.३.३.२ भाषिक संरचना

साहित्यिक कृतिको माध्यम वा आधार सामग्री भाषा हो । भाषाको आफ्नै खालको निश्चित संरचना रहेको हुन्छ । स-साना भाषिक एकाइहरूको संयोजनबाट माथिल्लो एकाइको निर्माण हुन्छ । यसमा निम्नलिखित तीन पक्षभित्र रहेर साहित्यिक कृतिको अध्ययन गरिन्छ :-

क) व्याकरण व्यवस्था

भाषा प्रयोगको व्यवस्थित र नियमबद्ध व्यावस्था व्याकरण हो । व्याकरण व्यवस्था भित्र रूप प्रक्रिया र वाक्य विज्ञान पर्दछ । कुनै पनि कृतिको शैली विश्लेषण गर्दा भाषाको स्वरूपको साथै वाक्यगत संरचनाको विश्लेषण आवश्यक पर्दछ । यस सन्दर्भमा रूपविज्ञान र वाक्यविज्ञानको सहयोग लिइन्छ ।

ख) शब्दभण्डार व्यवस्था

भाषाको माथिल्लो तह व्याकरण व्यवस्था भन्दा तल्लो तह शब्द व्यवस्था हो । यस अन्तर्गत रूप प्रक्रिया र अर्थ विज्ञान पर्दछ ।

ग) ध्वनि/वर्ण व्यवस्था

भाषाको न्यूनतम एकाइ ध्वनि व्यवस्था हो । यसमा भाषाका खण्डीय र खण्डेतर ध्वनिको व्यवस्था गरिएको हुन्छ । यस सन्दर्भमा ध्वनिविज्ञान र वर्णविज्ञानको सहयोग लिइन्छ ।

२.३.३.३ शैली

भाषा संरचनाको क्रमबद्ध व्यवस्था रुपान्तरित भएर साहित्यिक संरचनाको श्रेणीमा परिणत हुन पुग्दछ । शैलीले सम्बन्ध जोड्ने कार्य, चयन, अग्रभूमि निर्माण, समानात्तरता, विचलन तथा विविधताका आधारमा गर्दछ ।

क) चयन

विभिन्न विकल्पहरू मध्ये उपयुक्त विकल्पको छनोट गर्ने कार्यलाई नै चयन भन्ने गरिन्छ । साहित्यिक कृतिमा कृतिकारले भाषामा विविधता सिर्जना गर्नका लागि विविध चयन गरेका हुन्छन् । चयनको मुख्य उद्देश्य कृति भित्र नवीनता तथा सौन्दर्य सिर्जना गर्नु हो ।

ख) अग्रभूमि निर्माण

कृति रचनाको कुनै अंशलाई विशिष्ट तुल्याउन वा अन्य कृतिकारको भन्दा छुट्टै शैली र ढाँचा र प्रवृत्तिको पहिचान दिन कुनै पनि पक्ष विशेष बल वा जोड दिनु नै अग्रभूमि निर्माण हो । खास गरी रचनाको कुनै भागलाई विशिष्ट बनाइ सौन्दर्य प्रकट गर्न यसको प्रयोग गरिन्छ । अग्रभूमि निर्माणका दुईवटा उपकरण छन् :-

अ) समानान्तरता : भाषाको प्रयोगमा निरन्तरको पुनरावृत्तिलाई समानान्तरता भनिन्छ । साहित्यिक कृतिमा समानान्तरता कुनै भाषिक लक्षण वा पुनरावृत्तिको नियमितताका रूपमा देखापर्छ । त्यसैले कृतिको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्दा यसको निकै महत्वपूर्ण स्थान रहेको देखिन्छ । समानान्तरताका दुईवटा उपकरण छन् :-

क) बाह्य समानान्तरता

ख) आन्तरिक समानान्तरता

आ) विचलन

भाषाको प्रचलित ढाँचालाई उलटपुलट पारेर सौन्दर्य प्रदान गर्ने कार्य विचलन हो । मानव भाषाको अतिक्रमण वा उल्लङ्घनलाई विचलन भनिन्छ (शर्मा, २०४८:११) विचलन भाषाका विभिन्न स्तर, एकाइ वा पक्षहरूमा देखिने गर्दछ । यसका प्रकार निम्न छन् :-

क) कोशीय विचलन

ख) व्याकरणिक विचलन

ग) वर्णनात्मक विचलन

घ) आर्थी विचलन

ङ) भाषिकरण विचलन

च) प्रयुक्तिगत विचलन

छ) लेख्य प्रक्रियात्मक विचलन

(शर्मा, २०४८:११० ।

ग) विविधता

विषयवस्तु र प्रयोगकर्ताका अनुसार एउटा भाषाका विभिन्न भेदहरू देखा पर्दछन् भने तिनलाई विविधता भनिन्छ (शर्मा, २०४८:११) । शैलीविज्ञानले प्रयोग र प्रयुक्तिका आधारमा कृतिको विविधताको विश्लेषण गर्दछ ।

माथि चर्चा गरिएका सैद्धान्तिक आधारहरू मध्ये फ्रेटागको पिरामिड अनुसार कथानकको विश्लेषण गरिने छ भने, 'छाउघर' उपन्यासको कथानकमा प्रयुक्त पात्रहरूको विभिन्न आधारमा रहेर अध्ययन तथा विश्लेषण गरिनेछ । त्यसैगरी चयन, विचलन र समानान्तरका आधारमा उक्त उपन्यासको भाषिक विश्लेषण गरिनेछ ।